

The Evolution of Decorative Stupa in Battambang from the 19th Century to Mid-20th Century

พัฒนาการของเจดีย์ทรงเครื่องในเมืองพระตะบองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25

Sirang LENG

สิริอง เสง

Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Thailand

Corresponding author

e-mail: Lengsirang.92@gmail.com

Received 13-05-2022

Revised 25-12-2022

Accepted 06-01-2022

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the style, background and development of the stupa style in the city of Battambang during 24th to 25th Buddhist centuries, and 2) to understand the relationship between Siam and Khmer in Battambang through the architecture of the Pagoda. This research was an analytical study employing a research methodology from the field of art history. It gathered information from primary documents which were available in Thailand and Cambodia. Fieldwork was conducted to collect and survey data in the area by recording images and interviewing key people. It was found that the early decorative stupa in Battambang was strongly related to those of early Ratanakosin Art, especially during the reign of King Rama III. This influence of Thai art probably came with the political influence of Thailand which was trying to expand its power at that time. Later, the style of the decorative stupa of Battambang started to develop into its own local style, creating the unique characteristic of Battambang architecture.

Keywords: decorative stupa, Battambang city, influence of Thai Art

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาลักษณะรูปแบบ ความเป็นมา และพัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในเมืองพระตะบองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25 และ 2) เพื่อทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างสยามและเขมรในเมืองพระตะบองผ่านงานสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงเครื่อง งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์และใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะด้วยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นซึ่งมีแหล่งข้อมูลทั้งอยู่ในไทยและกัมพูชา รวมถึงการลงภาคสนามเพื่อเก็บและสำรวจข้อมูลในพื้นที่จริงด้วยการบันทึกภาพ และสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในพื้นที่ จากการศึกษาพบว่า ลักษณะรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในเมืองพระตะบองระยะแรกมีความเกี่ยวข้องกับรูปแบบงานศิลปกรรมของเจดีย์ทรงเครื่องในศิลปะไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อิทธิพลของงานศิลปกรรมไทยนั้นน่าจะได้เข้ามาพร้อมกับอิทธิพลทางการเมืองของไทยที่พยายามขยายอำนาจเข้ามาในขณะนั้น ต่อมาเจดีย์ทรงเครื่องของเมืองพระตะบองเริ่มมีพัฒนาการทางรูปแบบจนมีลักษณะความเป็นงานช่างท้องถิ่นมากขึ้น จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของช่างพระตะบอง

คำสำคัญ: เจดีย์ทรงเครื่อง เมืองพระตะบอง อิทธิพลศิลปะไทย

บทนำ

เมืองพระตะบองตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของประเทศกัมพูชาและเป็นจังหวัดติดกับชายแดนทางทิศตะวันออกของประเทศไทย เมืองนี้มีร่องรอยการอาศัยอยู่ของผู้นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ เมืองพระตะบองได้พัฒนาและมีความเจริญรุ่งเรืองไปพร้อมๆ กันกับความเจริญรุ่งเรืองของเมืองพระนครที่เป็นเมืองศูนย์กลางขณะนั้น ในสมัยหลังเมืองพระนครคือ หลังพุทธศตวรรษที่ 19 การเมืองเขมรมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทำให้ผู้นำเขมรในขณะนั้นได้ตัดสินใจย้ายเมืองหลวงจากที่ตั้งเดิมมาตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบึงทะเลสาบ การย้ายเมืองหลวงนี้น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโตของอาณาจักรพุทธศาสนาเถรวาทที่อยู่ด้านทิศตะวันตกของเมืองพระนครคือ กรุงศรีอยุธยาในตัวเอง การเปลี่ยนแปลงที่ตั้งเมืองหลวงของเขมรเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองพระตะบองกลายเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางหลักของการเดินทางระหว่างเขมรและไทย (Phakdikham, 2014 : 85-89) ในบางครั้งเมืองนี้ก็เคยเป็นฐานที่มั่นของกองทัพสยามในการทำสงครามกับเขมรและญวน นอกจากนี้เมืองนี้ก็เคยเป็นที่ประทับของกษัตริย์เขมรหลายพระองค์ก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ในเมืองหลวงของกัมพูชา

ประวัติศาสตร์ของเมืองพระตะบอง ในระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25 มีเหตุการณ์สำคัญคืออำนาจทางการเมืองและการปกครองของเมืองพระตะบองมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสองระยะด้วยกัน คือระยะแรกเป็นช่วงที่เมืองพระตะบองอยู่ใต้การปกครองของสยาม โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ ส่วนระยะที่สองเมืองพระตะบองได้กลับมาเป็นดินแดนของกัมพูชา ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครอง และทำให้มีผลกระทบถึงรูปแบบงานพุทธศิลป์ในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก โดยทำให้รูปแบบของงานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้มีทั้งที่เป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปกรรมภายนอก และทั้งที่เป็นงานศิลปกรรมที่ผสมผสานหลากหลายรูปแบบจนเกิดเป็นเอกลักษณ์งานพุทธศิลป์ในเมืองพระตะบอง

เจดีย์ทรงเครื่องเป็นหนึ่งในงานพุทธศิลป์ในเมืองพระตะบองที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกและมีพัฒนาการทางรูปแบบงานสถาปัตยกรรมของตนอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากพัฒนาการทางรูปแบบแล้ว ยังมีประเด็นในเรื่องหน้าที่การใช้งานที่มีพัฒนาการที่น่าสนใจอีกเช่นกัน การศึกษาในหัวข้อนี้จะวิเคราะห์อย่างละเอียดถึงที่มาและพัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องที่ปรากฏในเมืองพระตะบอง โดยการศึกษารูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องในที่นี้ ไม่ได้ศึกษากลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องที่หมายถึงเจดีย์ทรงเครื่องทั่วไปที่มีเครื่องประดับองค์เจดีย์ตามส่วนต่างๆ เช่น ท้องกระมิง บัลลังก์ มีการประดับด้วยพวงมาลัย เพ็ญอุบะ เป็นต้น (Saising, 2017 : 674) แต่จะศึกษาถึงกลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องที่เป็นประเภทเจดีย์เพิ่มมุมที่มีทรวดทรงเพรียวเรียว และมีการทำเป็นบัวทรงคลุมรองรับองค์กระมิง ส่วนยอดทำเป็นบัวทรงคลุมเถาและอาจมีการประดับลวดลายปูนปั้นด้วย (Leksukhum, 2010 : 55)

จากหลักฐานร่องรอยงานศิลปกรรมที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันและที่สามารถนำมาศึกษาได้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า รูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องที่พบในเมืองพระตะบองในระยะแรก น่าจะได้รับอิทธิพลทางรูปแบบและแรงบันดาลใจทางงานศิลปกรรมมาจากเจดีย์ทรงเครื่องในศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะงานศิลปกรรมไทยที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ที่นักวิชาการไทยถือว่า งานศิลปกรรมไทยในสมัยนี้เป็นยุคสมัยแห่งการฟื้นฟูและเป็นยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองอย่างแท้จริง (Saising, 2008 : 309) แต่ในระยะเวลาต่อมาองค์ประกอบบางส่วนของเจดีย์ทรงเครื่องได้มีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยในบางส่วน และต่อมาค่อยๆ เปลี่ยนแปลงในรายละเอียดอื่นๆ จนในที่สุดรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในเมืองพระตะบองได้กลายเป็นรูปแบบเฉพาะของงานช่างพระตะบองนั่นเอง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะรูปแบบ ความเป็นมา และพัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในเมืองพระตะบองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25
2. เพื่อทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างสยามและเขมรในเมืองพระตะบองผ่านงานสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงเครื่อง

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาของวิจัยนี้ดำเนินการโดยมุ่งเน้นการศึกษาเชิงวิเคราะห์และใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ด้วยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น เช่น เอกสารประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนานต่าง ๆ บันทึก จดหมายที่ใช้ในการติดต่อกัน พร้อมทั้งงานวิจัยและบทความที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกัน ซึ่งมีแหล่งข้อมูลทั้งอยู่ในไทยและกัมพูชา นอกจากนี้ยังมีการลงภาคสนามเพื่อเก็บและสำรวจข้อมูลในพื้นที่จริง โดยมีการเก็บข้อมูลด้วยการบันทึกภาพ สัมภาษณ์กับบุคคลสำคัญในพื้นที่ภาคสนามที่มีความเกี่ยวข้องกับการวิจัย และเมื่อรวบรวมข้อมูลที่เป็นเอกสารและข้อมูลภาคสนามได้ครบแล้ว ผู้วิจัยจะทำการวิจัย วิเคราะห์ และเปรียบเทียบข้อมูลทั้งทางเอกสาร (Documentary Research) และเอกสารที่ได้จากการสำรวจทางภาคสนาม (Field Research) โดยใช้หลักเกณฑ์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะมาเรียงลำดับและจัดระเบียบข้อมูลให้เป็นระบบ และสรุปผลการศึกษาและนำเสนอผลของการศึกษาในที่สุด

ผลการวิจัย

การเข้ามาของอำนาจทางการเมืองของสยามในพื้นที่เมืองพระตะบองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ทำให้อิทธิพลทางงานศิลปะไทยได้เข้ามามีบทบาทในพื้นที่นี้ หนึ่งในนั้นคืองานศิลปกรรมที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องในศิลปะไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้ส่งอิทธิพลเข้ามาในเมืองพระตะบอง และต่อมาได้มีพัฒนาการทางรูปแบบอย่างต่อเนื่องดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. กลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกตามแบบอิทธิพลศิลปะไทยสมัยรัตนโกสินทร์

1.1 เจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรก

1.1.1 รูปแบบของเจดีย์ (Figure 1-2)

ส่วนฐาน ทำเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายในผังแปดเหลี่ยมซ้อนกันสองชั้นลดหลั่นกัน โดยฐานบัวคว่ำบัวหงายด้านล่างมีความกว้างจนทำให้พื้นที่กว้างและมีการทำเป็นกำแพงแก้วเตี้ย ๆ ล้อมรอบ ฐานชั้นล่างทำหน้าที่เป็นฐานประทักษิณ ถัดมาด้านบนของฐานบัวคว่ำบัวหงายเป็นชั้นเชิงอยู่ในผังเพิ่มมุมไม้สิบหกที่รองรับชุดฐานสิงห์ที่อยู่ในผังเพิ่มมุมไม้สิบหกซ้อนกันสามชั้น เหนือชุดฐานสิงห์ขึ้นไปจะเป็นบัวทรงกลุ่มในผังเพิ่มมุมไม้สิบหกที่รองรับชั้นหน้ากระดานที่รองรับองค์ระฆังอีกทีหนึ่ง

ส่วนกลาง ทำเป็นองค์ระฆังในผังเพิ่มมุมไม้สิบหกเช่นเดียวกันกับบัวทรงกลุ่มที่รองรับองค์ระฆัง ด้านล่างขององค์ระฆังเป็นชั้นหน้ากระดานในลักษณะที่เป็นเชิงบาตร ส่วนด้านบนขององค์ระฆังทำเป็นบัลลังก์ในผังเพิ่มมุมไม้สิบหกเช่นกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ฐานชั้นล่างที่เป็นชั้นเชิงไปจนถึงบัลลังก์จะอยู่ในผังเพิ่มมุมไม้สิบหกทั้งสิ้น

ส่วนยอด มีบัลลังก์ ต่อด้วยก้านฉัตรต่อยอดด้วยบัวผาละมีที่รองรับบัวทรงกลุ่มเถา ซึ่งเป็นบัวทรงกลุ่มซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ถัดจากบัวทรงกลุ่มเถาทำเป็นปลีต่อยอดด้วยลูกแก้วและปลียอด

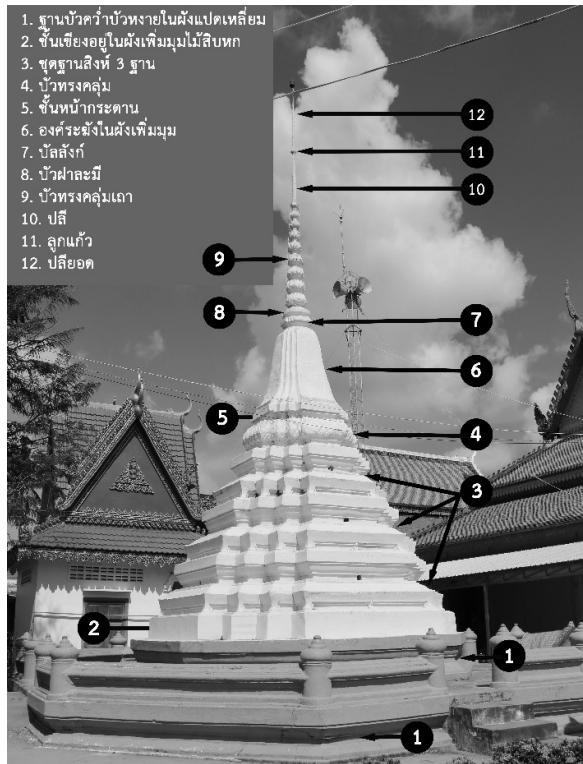

Figure 1 The decorative stupa at Vat KdolDaunTeav

(Source: LENG, 2017)

Figure 2 The decorative stupa at Vat Keo

(Source: LENG, 2018)

เจดีย์ทรงเครื่องกลุ่มนี้ปัจจุบันยังหลงเหลืออยู่ประมาณ 4 แห่งที่เมืองพระตะบองโดย 2 องค์อยู่ที่วัดกุดโลนเตียว (វត្តក្តុល ដូនទាវ) หรือเรียกอีกชื่อว่า วัดปราบปัจจามิต (វត្តប្រាជ្ញាមិត្ត) เป็นเจดีย์คู่ตั้งอยู่ด้านหน้าของพระอุโบสถของวัด ส่วนอีกองค์หนึ่งพบที่วัดแกว (វត្តកែវ) ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระวิหารเก่า และอีกองค์หนึ่งคือเจดีย์เปรี้ยะอะระฮ้อนเทียต (ព្រះអរហន្តាគុ) ตั้งอยู่ในบริเวณโรงเรียนสมเด็จอิว (សម្តេចឱ) ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับวัดก้อมแพง (វត្តកំផែង) แต่เจดีย์องค์นี้ได้รับการซ่อมแซมจนผิดจากรูปแบบเดิมไปแล้ว เจดีย์ทรงเครื่อง 2 องค์ที่วัดกุดโลนเตียวที่มีสัดส่วนและระเบียบการสร้างที่สามารถเทียบกันได้กับรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ว่าสัดส่วนของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดแกวมักมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดกุดโลนเตียวเล็กน้อย กล่าวคือในแต่ละด้านของเจดีย์ที่วัดแกวมักมีพื้นที่ขนาดเล็กจนทำให้แต่ละด้านขององค์ระฆังเกือบเท่ากับส่วนที่เพิ่มมุม (Figure 2) แต่อย่างไรก็ตามรายละเอียดองค์ประกอบและรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดแกวยังมีลักษณะเดียวกันกับที่วัดกุดโลนเตียว อาจจะเป็นไปได้ว่าเจดีย์ทรงเครื่องวัดแกวอาจสร้างขึ้นภายหลังเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดกุดโลนเตียวเล็กน้อย

1.1.2 ที่มาของรูปเจดีย์ทรงเครื่องและที่มาของความสัมพันธ์กับศิลปรัตนโกสินทร์

จากลักษณะรูปแบบรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้นจะสังเกตเห็นได้ว่า รูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกของเมืองพระตะบองมีลักษณะรูปแบบเดียวกันกับเจดีย์ทรงเครื่องในศิลปรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 – 3 และในขณะเดียวกันงานศิลปกรรมเจดีย์ในเขมรศูนย์กลาง โดยเฉพาะในราชสำนักเขมร มักนิยมสร้างเป็นเจดีย์เพิ่มมุมที่ประกอบไปด้วยส่วนล่างทำเป็นฐานเขียงในผังเพิ่มมุมรองรับส่วนบนที่เป็นชุกฐานสิงห์ซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดไปเป็นมัลลียเถา 3 ฐานซ้อนกันอยู่ในผังเพิ่มมุม ซึ่งแตกต่างจากเจดีย์ทรงเครื่องที่ทำเป็นบัวทรงกลุ่มแทน ส่วนกลางเป็นองค์ระฆังที่อยู่ในผังเพิ่มมุมรองรับบัลลังก์ในผังเพิ่มมุม ถัดมาเป็นส่วนยอดที่ประกอบไปด้วย ก้านฉัตร บัวผาละมี ปล้องไฉนและปลี ซึ่งส่วนยอดมีความแตกต่างจากส่วนยอดของเจดีย์ทรงเครื่องที่ทำเป็นบัวทรงกลุ่มเถาซ้อนกันหลายชั้นและถัดขึ้นไปเป็นปลีต่อด้วยลูกแก้วและปลียอด ตัวอย่างเช่นเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนารายณ์รามา (พระองค์เอง) ที่สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2341 (Phakdikham, 2013 : 81-87) เป็นต้น (Figure 3)

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของเจดีย์ที่นิยมทำในเขมรศูนย์กลางคือ ความนิยมสัดส่วนของเจดีย์ที่มีลักษณะสูงชะลูด ขนาดขององค์ระฆังมีความสูงมากกว่าความสูงของยอดเจดีย์ ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีความแตกต่างจากลักษณะของสถูปเจดีย์ทรงเครื่องที่เมืองพระตะบองและของไทยที่นิยมทำองค์ระฆังที่มีสัดส่วนที่เตี้ยกว่าความสูงของยอดเจดีย์ ดังนั้นรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องระยะแรกที่เมืองพระตะบองจึงน่าจะได้รับอิทธิพลทางรูปแบบมาจากศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตัวอย่างเช่นเจดีย์ทรงเครื่องด้านทิศเหนือพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร (Figure 4) แต่เนื่องจากรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยรัชกาลที่ 1-3 มีรูปแบบที่ใกล้เคียงกันจะทำให้ไม่สามารถแยกออกได้อย่างชัดเจน (Saising, 2017 : 674) ดังนั้นทำให้เราไม่สามารถรู้ได้ว่าการรับอิทธิพลรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องระยะแรกของเมืองพระตะบองนั้นเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อไหร่ โดยอาจจะได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 หรือรับอิทธิพลในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็เป็นไปได้

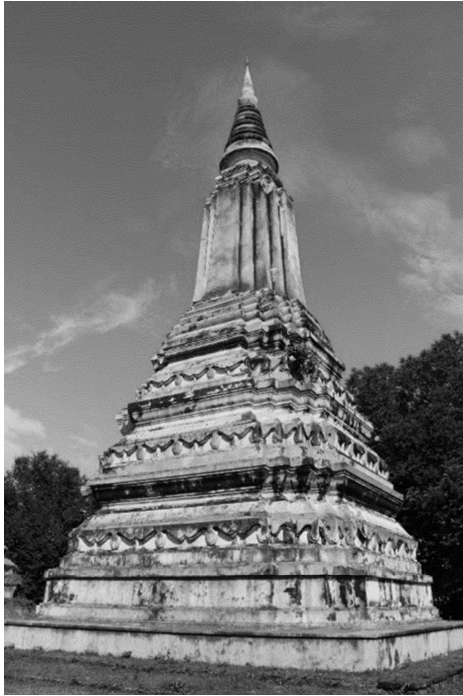

Figure 3 The indented corners stupa of King
Neareay Reachea (Ang Eng)
(Source: LENG, 2018)

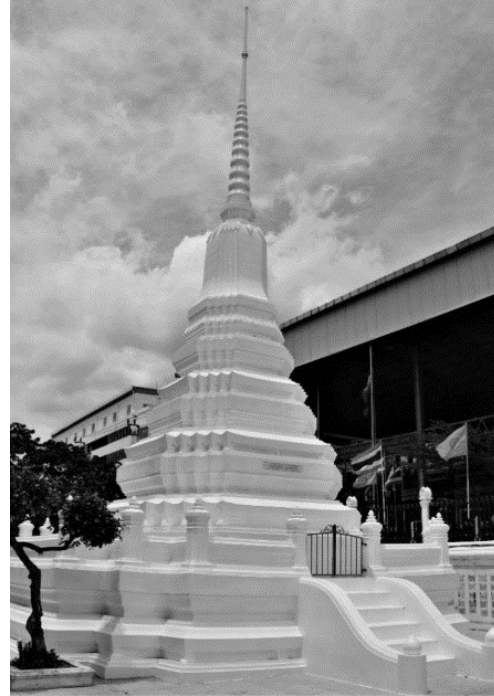

Figure 4 The indented corners stupa at the north of
Ubosotha of Wat Rakhong
(Source: LENG, 2018)

แต่อย่างไรก็ตามยังมีหลักฐานชิ้นสำคัญในการกำหนดอายุของเจดีย์กลุ่มนี้ได้อย่างดีคือ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการสร้างวัดกุศลโตนเตียว ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชาวกัมพูชาที่ได้บันทึกไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์ชื่อ “พระตะบองสมัยท่านเจ้า” กล่าวว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) ได้รับพระราชบัญชาจากรัชกาลที่ 3 ให้ยกทัพไปตั้งที่เมืองพระตะบอง เพื่อป้องกันการเข้ามาของกองทัพญวนที่พยายามโจมตีเมืองพระตะบอง เนื่องจากเมืองพระตะบองเป็นเมืองหน้าด่านของไทยในการเดินทางไปรบกับทัพญวนและกัมพูชา เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้ปรับปรุงเมืองพระตะบอง เช่น สร้างกำแพงเมือง ค่ายทหาร และสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เป็นจำนวนมากภายในเมืองพระตะบอง หลังจากที่ได้จัดการความสงบเรียบร้อยภายในเมืองพระตะบองแล้ว ท่านได้ยกทัพกลับมากรุงเทพฯ และได้ถวายพื้นที่ที่เคยเป็นค่ายทหารให้สร้างเป็นวัดที่มีชื่อว่า “วัดปราบปัจจามิต” ซึ่งชาวบ้านรู้จักกันในชื่อว่า วัดกุศลโตนเตียว (Tauch, 1994 : 171-172) ดังนั้นอาจจะเป็นไปได้ว่าเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดกุศลโตนเตียวนั้น สร้างขึ้นในคราวที่สร้างวัดซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 นั่นเอง

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่เป็นหลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้สร้างไว้ในกรุงเทพมหานครคือ เจดีย์ทรงเครื่องที่ด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถวัดเปรียญพุทธโฆษาจา (รฎฺฎะ: ฤฎฺฎะ: ฤฎฺฎะ: ฤฎฺฎะ) ซึ่งฐานของเจดีย์นี้มีจารึกเป็นภาษาไทย กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเจดีย์นี้ว่า เมื่อเจ้าพระยาบดินทร์เดชายกทัพมาทำสงครามและได้รับ

ชัยชนะสามารถนำดินแดนกัมพูชากลับคืนมาได้แล้วนั้น เห็นว่าวัดต่าง ๆ ในเมืองพนมเปญเสื่อมโทรมเป็นจำนวนมาก จึงเกิดจิตศรัทธาสละทรัพย์สินของตนว่าจ้างไพร่พลในกองทัพให้ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ เพื่อให้พุทธศาสนาสืบทอดต่อไป นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2385 เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯยังบูรณะวัดเปรียะพุทโฆชาจา และให้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นใหม่อีกองค์หนึ่งมีความสูงห้าวาสามศอกคืบด้วย (Phakdikham, 2017 : 230-235) เมื่อพิจารณาลักษณะรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดเปรียะพุทโฆชาจา แล้วพบว่า มีลักษณะที่สามารถเทียบเคียงได้กับรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องระยะแรกในเมืองพระตะบอง ซึ่งประกอบไปด้วย ฐานด้านล่างสุดของเจดีย์ทำเป็นชุตฐานสิงห์อยู่ในผังเพิ่มมุมซ้อนกัน 3 ชั้น (ฐานสิงห์ชั้นล่างสุดของเจดีย์ได้จมอยู่ใต้พื้นลานวัดที่ถมขึ้นในสมัยหลัง) ถัดมาด้านบนของชุตฐานสิงห์ทำเป็นบัวทรงกลมในผังเพิ่มมุมรองรับส่วนกลางที่เป็นองค์ระฆังอยู่ในผังเพิ่มมุมเช่นกัน แต่สิ่งที่แตกต่างออกไปคือ ด้านบนขององค์ระฆังไม่มีการทำบัลลังก์ และส่วนยอดเจดีย์แทนที่จะทำยอดเป็นบัวทรงกลมเกาต่อด้วยปลีและปลียอด กลับทำเป็นรูปพระพักตร์พรหมแทน (Figure 5) การเปลี่ยนแปลงส่วนยอดนี้เป็นงานซ่อมแซมภายหลัง จากข้อมูลที่เป็นภาพถ่ายเก่า ซึ่งถ่ายโดยช่างภาพชาวฝรั่งเศสชื่อ อังเดร ซาลเลส (André Salles) เมื่อปี พ.ศ. 2438 พบว่ายอดของเจดีย์มีลักษณะเป็นบัวทรงกลมซ้อน 2 ชั้นรองรับส่วนบนที่เป็นปลียอด (Figure 6)

Figure 5 The decorative stupa at the north of Vihara of

Vat Preah Put Khousacha

(Source: LENG, 2019)

Figure 6 Old photograph of the decorative stupa

at Vat Preah Put Khousacha

(Source: Salles, 1895)

ดังนั้นรูปแบบองค์ประกอบของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดเปรียะพุทโฆชาจา เดิมมีลักษณะคล้ายกันเป็นอย่างมากกับรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องระยะแรกที่สร้างขึ้นในเมืองพระตะบอง ซึ่งประกอบด้วยชุตฐานสิงห์ซ้อนกันสามชั้นรองรับบัวทรงกลม ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังต่อด้วยบัลลังก์ที่รองรับบัวทรงกลมและด้านบนสุดเป็นปลียอด โดยองค์ประกอบทั้งหมดนี้อยู่ในผังเพิ่มมุม จากหลักฐานที่สำคัญนี้ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า เจดีย์คู่ที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องตั้งอยู่ด้านหน้าของพระอุโบสถวัดกุศลโตนเดียวนั้น น่าจะสร้างขึ้นโดยเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เมื่อครั้งยกทัพมาตั้งที่เมืองพระตะบองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ในระหว่างปี พ.ศ. 2375-2390 ดังนั้นสามารถสันนิษฐานได้ว่ารูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกที่เมืองพระตะบองน่าจะเริ่มมีมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 โดยรับอิทธิพลรูปแบบจากศิลปะไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทั้งสิ้น และการเข้ามาของรูปแบบเจดีย์นี้ น่าจะเข้ามาพร้อม ๆ กันกับการเดินทางของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ที่เข้ามาทำสงครามกับญวนบริเวณภาคกลางของกัมพูชา โดยระหว่างทำสงคราม ท่านได้มาตั้งกองทัพที่เมืองพระตะบอง ในเวลานี้เองท่านได้ปกครองและช่วยฟื้นฟูเมืองพระตะบอง ได้ปรับปรุงเมืองพระตะบอง เช่น สร้างกำแพงเมือง ค่ายทหาร วัดวาอารามและสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในเมืองพระตะบอง

1.2 เจดีย์ทรงเครื่องในสมัยปลายการปกครองสยาม

ปัจจุบันยังไม่มีตัวอย่างเจดีย์ทรงเครื่องที่สามารถระบุได้อย่างชัดเจน ว่าเป็นเจดีย์ทรงเครื่องที่สร้างขึ้นในปลายสมัยการปกครองสยาม เนื่องจากหลักฐานที่เป็นงานศิลปกรรมและหลักฐานทางเอกสารทางประวัติศาสตร์ยังมีความจำกัดอยู่ ดังนั้น การศึกษาในหัวข้อนี้จะขอศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางงานศิลปกรรมเพื่อกำหนดอายุและรูปแบบของเจดีย์กลุ่มนี้ จากการสำรวจพื้นที่จะสังเกตได้ว่า เจดีย์ทรงเครื่องที่สืบต่อมาจากเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกนั้น น่าจะเป็นเจดีย์ทรงเครื่องที่ด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถวัดก๊อนดาล (វត្តកណ្តាល) และเจดีย์ทรงเครื่องที่ด้านทิศเหนือของพระวิหารวัดแกว ซึ่งรูปแบบและองค์ประกอบรายละเอียดโดยรวมของเจดีย์ยังมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันกับเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกดังต่อไปนี้ (Figure 7-8)

Figure 7 The decorative stupa at the east of Ubosotha of

Vat Kandal

(Source: LENG, 2018)

Figure 8 The decorative stupa at the north of Vihara of

Vat Keo

(Source: LENG, 2018)

ส่วนฐาน เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายในผังแปดเหลี่ยมหรือทำเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายในผังสี่เหลี่ยมรองรับชั้นเชิงที่อยู่ใต้วงเพิ่มมุม ถัดมาเป็นชุดฐานสิงห์ซ้อนกัน 2 ชั้นอยู่ในผังเพิ่มมุมไม่สิบหกหรือสิบสองชั้นอยู่กับขนาดของเจดีย์ ด้านบนของชุดฐานสิงห์ทำเป็นบัวทรงกลุ่มที่อยู่ในผังเพิ่มมุมรองรับชั้นหน้ากระดานที่รองรับองค์ระฆังอีกทีหนึ่ง ซึ่งลักษณะของฐานด้านล่างนี้สืบทอดมาจากเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรก

ส่วนกลาง เป็นองค์ระฆังที่อยู่ในส่วนเพิ่มมุมเช่นเดียวกับฐานด้านล่าง ส่วนของบัลลังก์มีทั้งที่สืบเนื่องจากของเดิมและมีทั้งที่ปรับเปลี่ยนจากของเดิม ดังเช่นในกรณีของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดแก้วจะสังเกตเห็นได้ว่า ยังมีการสร้างบัลลังก์ในส่วนเพิ่มมุมให้เห็นได้อย่างชัดเจน แต่ในกรณีเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดก๊อนดาลนั้นไม่มีการทำบัลลังก์เพิ่มมุมใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งถือว่าเป็นการลดรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องครั้งแรก และรูปแบบนี้ก็ได้รับความนิยมในเวลาต่อมา สิ่งที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ ชั้นหน้ากระดานในลักษณะเชิงบาตรที่รองรับองค์ระฆังได้พัฒนาเป็นชั้นบัวหงายแทน

ส่วนยอด มีองค์ประกอบเดียวกันกับเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกทั้งสิ้น โดยประกอบไปด้วย บัวกลุ่มเถารองรับส่วนที่เป็นปลีและปลียอด มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ บัวกลุ่มเถาของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดแก้วมีลักษณะเรียวซ้อนกันโดยมีระยะห่างจากกัน ต่างจากบัวทรงกลุ่มเถาในระยะแรกที่มีลักษณะป้อม ๆ ซ้อนติด ๆ กัน นอกจากนี้สัดส่วนของเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดแก้วมีลักษณะที่ยืดยาวขึ้นกว่าเดิม ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะได้รับความนิยมมากในสมัยต่อมา

จากการศึกษาทางรูปแบบและองค์ประกอบของเจดีย์กลุ่มนี้สามารถสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นกลุ่มเจดีย์ที่สืบทอดมาจากเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรก แม้ว่าไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์มารองรับก็ตาม ส่วนสาเหตุที่การสร้างเจดีย์ทรงเครื่องในปลายสมัยภายใต้การปกครองสยามมีจำนวนน้อยนั้น น่าจะด้วยเพราะในสมัยปลายการปกครองของสยาม ผู้นำที่เมืองพระตะบองนิยมสร้างเจดีย์เพิ่มมุมแทน ตัวอย่างเช่นเจดีย์คู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดสังแก (វត្តសង្កែ) และเจดีย์ประจำมุมที่วัดก๊อนดาล เป็นต้น

2. เจดีย์ทรงเครื่องในสมัยอาณาจักรขอมฝรั่งเศส

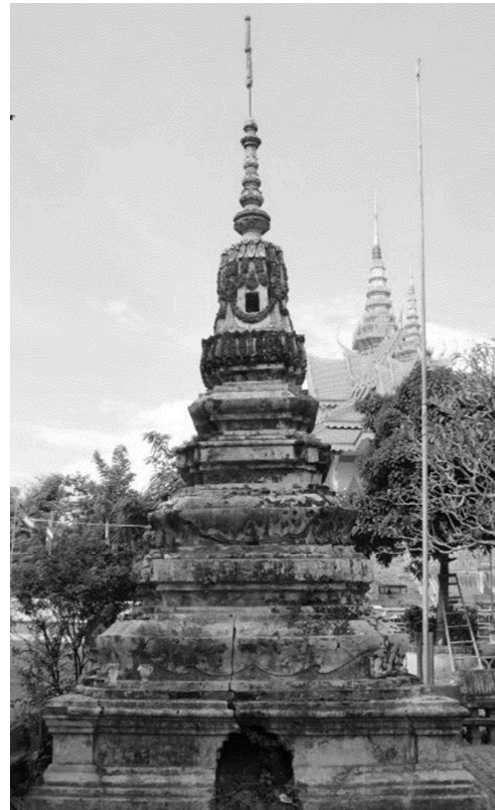
2.1 เจดีย์ทรงเครื่องที่เมืองพระตะบองในสมัยอาณาจักรขอมฝรั่งเศสระยะแรก

ในปี พ.ศ. 2449 เป็นต้นมาเมืองพระตะบองได้ผนวกเข้ากับประเทศกัมพูชา โดยมีสถานะเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ภายหลังจากที่สยามและฝรั่งเศสได้ทำสนธิสัญญาแลกเปลี่ยนดินแดนกันเมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2449 (Phetlertanan, 2015 : 6) รูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องที่เมืองพระตะบองในระยะนี้มีรูปแบบและองค์ประกอบที่สืบเนื่องมาจากเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยใต้การปกครองสยาม แต่จะสังเกตเห็นว่า มีลักษณะบางประการที่เริ่มมีพัฒนาการเพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่ง ตัวอย่างสำคัญของกลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องกลุ่มนี้คือ เจดีย์ทรงเครื่องที่เป็นเจดีย์ประจำมุมที่วัดซ่อมโรงคูนง (វត្តសំរោងក្នុង) ซึ่งมีจารึกที่กล่าวถึงประวัติการสร้างเจดีย์นี้ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงเครื่ององค์อื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันอีกจำนวนหนึ่งที่สามารถจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันได้ ตัวอย่างเช่น เจดีย์ทรงเครื่องที่อยู่ด้านหน้าพระวิหารวัดธมมวล (វត្តរំដួល) เจดีย์ทรงเครื่องที่เป็นเจดีย์รายที่วัดซ่อมโรงคูนง และเจดีย์ทรงเครื่องที่อยู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดโอเตเรีย (វត្តអូរទ្រា) เป็นต้น

จากหลักฐานจารึกที่ฐานของเจดีย์ทรงเครื่องตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถวัดซ่อมโรงคูนงที่เป็นภาษาเขมรได้ระบุว่า พระเจดีย์นี้สร้างขึ้นโดยหลวงนริธ อุปากา (ตุง) เมื่อพ.ศ. 2465 ด้านบนของพระเจดีย์นี้ประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนด้านล่างของพระเจดีย์บรรจุอัฐิพระศรีสมบัติผู้เป็นบิดา ดังนั้นเจดีย์ประจำมุมที่วัดซ่อมโรงคูนงน่าจะสร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของเจดีย์ประจำมุมของวัดซ่อมโรงคูนงมีรูปแบบที่ต่างจากเล็กน้อย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (Figure 9-10)

Figure 9 The decorative stupa at the northeast of the Ubosotha of
Vat SamraongKnong
(Source: LENG, 2018)

Figure 10 The decorative stupa at the south-east of
the Ubosotha of Vat SamraongKnong
(Source: LENG, 2018)

เจดีย์ทรงเครื่องระยะนี้มีรูปแบบโดยรวมสืบเนื่องมาจากรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องสมัยก่อนหน้าซึ่งประกอบไปด้วยฐานสี่เหลี่ยมรองรับชุตฐานสิงห์ซ้อนกันสองฐานอยู่ในผังเพิ่มมุม ที่ฐานสี่เหลี่ยมในบางองค์มีประดับเป็นเสาติดผนังในแต่ละด้าน ถือว่าเป็นลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้น ถัดจากชุตฐานสิงห์เป็นบัวทรงกลมอยู่ในผังเพิ่มมุมรองรับส่วนกลางของเจดีย์ที่เป็นองค์ระฆังในผังเพิ่มมุม ที่ด้านตะวันออกขององค์ระฆังบางองค์มีการเจาะช่องหนึ่งช่อง เจดีย์กลุ่มนี้ไม่ปรากฏการทำบลั๊นท์แล้ว โดยสืบทอดมาจากเจดีย์ทรงเครื่องด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถวัดก๊อนดาล นอกจากนี้ชั้นหน้ากระดานรองรับองค์ระฆังของเจดีย์ก็ได้หายไปเช่นกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความนิยมของช่างท้องถิ่นอย่างชัดเจน

ส่วนยอดเจดีย์ทำเป็นบัวทรงกลมเกาต์ด้วยปลีและปลียอดมีลักษณะเรียวและมีระยะห่างจากกันมาก ส่วนปลีและปลียอดสั้นลงกว่าเดิม สัดส่วนโดยรวมของเจดีย์มีลักษณะที่ยืดสูงขึ้นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะส่วนที่เป็นฐานรองรับองค์ระฆัง ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็กลงมากขึ้นเช่นกัน เจดีย์บางองค์ของกลุ่มนี้ยังมีลักษณะที่ต่างจากรูปแบบทั่วไป คือการแทรกชั้นบัวหยาบเพิ่มอีกหนึ่งชั้นในระหว่างชุตฐานสิงห์ ตัวอย่างคือเจดีย์ประจำมุมด้านตะวันออกของพระอุโบสถวัดสำโรงคอง เป็นต้น (Figure 9) ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเกิดจากการที่ช่างเริ่มไม่เข้าใจรูปแบบของเจดีย์นี้แล้ว แต่รูปแบบที่แทรกมาใหม่นี้มีการสร้างเพียงในระยะหนึ่งเท่านั้น

เจดีย์ทรงเครื่องในช่วงกลางการปกครองของอาณาจักรขอมมีรูปแบบเหมือนกันกับเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยก่อนหน้าซึ่งประกอบไปด้วยชุตฐานสิงห์ที่อยู่ในผังเพิ่มมุมซ้อนกันสองชั้น ตั้งอยู่บนฐานเชิงแปดเหลี่ยม ด้านบนของชุตฐานสิงห์เป็นบัวทรงกลมที่รองรับองค์ระฆังในผังย่อมุม ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเกาต์ด้วยปลีและปลียอดที่มีขนาดสั้น เจดีย์ทรงเครื่องบางองค์ในระยะนี้มีพัฒนาการในบางองค์ประกอบที่น่าสนใจมาก เช่น องค์ระฆังมีการเจาะช่องทั้ง 4 ด้าน ซึ่งแต่เดิมเจาะช่องเพียงช่องเดียว ตัวอย่างเช่น เจดีย์ทรงเครื่องที่เป็นเจดีย์รายในวัดซ่อมโรงคอง ซึ่งมีจารึกกล่าวว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2478 สัดส่วนโดยรวมของเจดีย์ทรงเครื่องในระยะนี้เริ่มยืดสูงมากขึ้น นอกจากนี้ส่วนฐานเริ่มมีความกว้างมากขึ้นทำให้สัดส่วนของเจดีย์ดูเหมือนมีลักษณะเป็นทรงสามเหลี่ยม (Figure 11) ลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ชัดกับกลุ่มเจดีย์ในสมัยปลายการปกครองของสยาม

Figure 11 The general decorative stupa at Vat Samraong Knong

(Source: LENG, 2018)

2.2 เจดีย์ทรงเครื่องในช่วงปลายของอาณาจักรขอมฝรั่งเศส

เจดีย์ทรงเครื่องในปลายสมัยอาณาจักรขอมฝรั่งเศสมีลักษณะรูปแบบที่เป็นงานพื้นบ้านเป็นอย่างมาก ซึ่งเข้าใจว่าช่างในท้องถิ่นน่าจะไม่ได้เชี่ยวชาญในการสร้างเจดีย์ทรงเครื่องอีกต่อไป จนทำให้สัดส่วนของเจดีย์ทรงเครื่องในระยะนี้มีความแตกต่างจากสัดส่วนเดิมเป็นอย่างมาก โดยการสร้างเจดีย์ที่ภาคกลางกัมพูชาในขณะนั้น นิยมสร้างเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่มีองค์ระฆังยาวปรี๊ด และเจดีย์ทรงปราสาทมากกว่า ซึ่งเป็นรูปแบบที่กำลังได้รับความนิยมในเขมรศตวรรษกลาง อย่างไรก็ตามช่างน่าจะยังพอรู้จักองค์ประกอบของเจดีย์ทรงเครื่องแต่ฝีมือของช่างลดลงเป็นอย่างมาก เจดีย์กลุ่มนี้ส่วนมากจะเป็นเจดีย์รายพบที่วัดตามิม (វត្តតាមិម) และวัดชุมพล โดยลักษณะองค์ประกอบของเจดีย์มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (Figure 12-13)

ส่วนฐาน นิยมสร้างเป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมหรือแปดเหลี่ยมรองรับชุกฐานสิงห์ในผังเพิ่มมุมที่ซ้อนกันสองชั้น ถัดมาเป็นบัวทรงกลมที่บางครั้งอาจจะไม่มีการทำเป็นกลีบบัวแล้ว กล่าวคืออาจประดับเป็นชั้นบัวหงายทั่วไป ซึ่งเป็นการลดองค์ประกอบของช่างให้ง่ายยิ่งขึ้น

ส่วนกลาง เป็นองค์ระฆังในผังย่อมุม และลักษณะองค์ระฆังเป็นทรงสามเหลี่ยมอย่างเต็มที่ ซึ่งสืบทอดมาจากองค์ระฆังของเจดีย์ทรงระฆังในปลายสมัยการปกครองสยามนั่นเอง

ส่วนยอด มีการเปลี่ยนจากเดิมที่ทำเป็นบัวทรงกลมเกาที่ต่อด้วยปลีและปลียอด ช่างได้นำมาใช้เฉพาะส่วนที่เป็นบัวทรงกลมเกาและปลีเท่านั้น ปลียอดได้หายไป ซึ่งเป็นการลดองค์ประกอบของช่างให้ง่ายยิ่งขึ้นเช่นเดียวกับบัวทรงกลมที่ช่างทำเป็นชั้นบัวหงายแบบง่าย ๆ ไม่ทำเป็นกลีบบัวแล้ว

Figure 12 The decorative stupa at Vat TaMem
(Source: LENG, 2018)

Figure 13 The decorative stupa at Vat Ta RumDuol
(Source: LENG, 2018)

จากหลักฐานจารึกที่ฐานเจดีย์ทรงเครื่องซึ่งเป็นเจดีย์รายที่วัดตามมีม (Figure 14) ทำให้ทราบได้ว่าเจดีย์กลุ่มนี้น่าจะสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2492 ดังข้อความที่ปรากฏในจารึกว่า

ข้อความในจารึก “ថ្ងៃច័ន្ទៗ ពេលនៃ អាសាឆន្ទៗ ព្រះពុទ្ធសក្តិក ២៤៩២
ព្រះត្រៃកម្ពុជ្ជរតនាវង្ស ចោកណង្គបង្គត្តតាមិម ព្រះមហា
អាចារ្យ ត្ថង្គិដ៍ ពួកឧបាសក សិកាធារៈ ជិតនាម បរិច្ចាគ ប្រា
ព័ន្ធសាង ថៃត្ថិយបញ្ចុះ អដ្ឋិតាត្ថ ព្រះដៃដួះ តុណ ព្រះធម្មច
រិយា ព្រះពុទ្ធសាសនា មេត្តាមិម ទេត្រចាត់ដំបង”

คำแปล “วันจันทร์แรม ๘ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ ปีฉลู พระพุทธศักราช ๒๔๙๒
พระครูกัมพูชาธรรมรังษี เจ้าคณะพระตะบอง วัดตามิม พร้อมทั้ง
มคทายก และพวกอุบาสก อุบาสิกา ไกล่ไกลได้บริจาคเงิน
สร้างเจดีย์บรรจุมหาธาตุพระเดชพระคุณพระธรรม
จริยา ปรินิพพานะ เจ้าคณะวัดตามิม จังหวัดพระตะบอง”

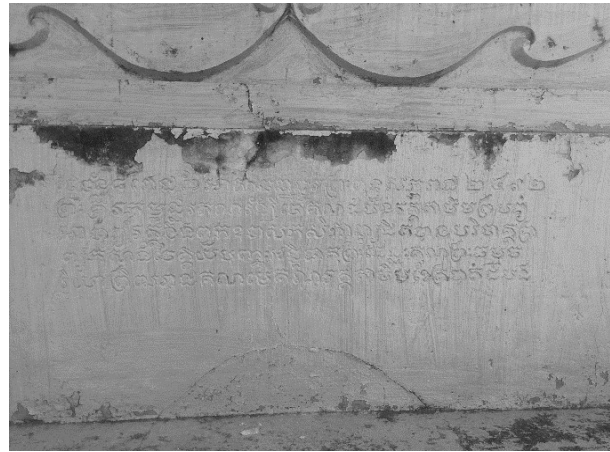

Figure 14 The decorative stupa at Vat TaMem with the inscription at the base

(Source: LENG, 2018)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่า เจดีย์ทรงเครื่องเริ่มปรากฏหลักฐานในเมืองพระตะบองตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 โดยได้รับอิทธิพลรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากศิลปะรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) การเข้ามาของเจดีย์ทรงเครื่องนี้จะเข้ามาพร้อม ๆ กันกับการเดินทางเข้ามาของกัมพูชาของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ในช่วงพ.ศ. 2376-2392 เพื่อมารบกับกองทัพญวนที่กำลังมีอำนาจเหนือกัมพูชา ซึ่งถือว่าเป็นการทวงกัมพูชาคืนจากญวน และหลังจากที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาสามารถปกครองการเมืองเขมรได้แล้ว เจ้าพระยาบดินทรเดชาเริ่มให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดวואารามตามสถานที่ที่ถูกทำลายในช่วงญวนปกครองกัมพูชาและสร้างวัดอารามขึ้นมาใหม่ตามสถานที่ต่าง ๆ ของกัมพูชา ซึ่งเป็นไปได้ว่า การกระทำดังกล่าวเป็นยุทธศาสตร์ในเชิงจิตวิทยาเพื่อให้คนเขมรมีความรู้สึกที่ดีต่อไทย เนื่องจากทั้ง 2 ประเทศเป็นผู้นับถือพุทธศาสนาเถรวาทเหมือนกัน นอกจากนี้การที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาเลือกสร้างเจดีย์ทรงเครื่องแบบไทย ซึ่งกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในไทยในขณะนั้น น่าจะมีการแอบแฝงความหมายในเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงอำนาจการเมืองของไทยที่มีต่อดินแดนเขมรในขณะนั้น เพราะเจดีย์ทรงเครื่องน่าจะได้กลายเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของไทย ดังนั้นเจดีย์ทรงเครื่องแบบไทยจึงไม่ได้เพียงแค่เป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาแต่เป็นสิ่งที่ก่อสร้างที่แสดงถึงอำนาจของสยามที่มีต่อกัมพูชา และอาจจะเป็นการประกาศให้ญวนรับรู้ ว่า กัมพูชาในขณะนั้นอยู่ภายใต้อำนาจของไทย และเมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาได้มาปกครองและช่วยปรับปรุงเมืองพระตะบอง โดยการช่วยสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เป็นจำนวนมากภายในเมือง ทั้งที่เป็นค่ายเมือง ตึกดิน วัง วัดวואาราม โดยเฉพาะเจดีย์ทรงเครื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ชัดเจนของไทยซึ่งมีต่อพระตะบองในขณะนั้นผ่านงานสถาปัตยกรรม ส่วนการรับรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องในระยะแรกเป็นการรับโดยไม่มีการเพิ่มเติมองค์ประกอบต่าง ๆ หรือลดรูปแบบใด ๆ ทั้งสิ้น กล่าวคือเป็นการทำตามทุกรายละเอียดของเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยรัชกาลที่ 3 ทุกประการ หรืออาจจะเป็นไปได้ว่าเจดีย์ทรงเครื่องในยุคแรก ๆ โดยเฉพาะเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดกุศลโดนเดียน่าจะเป็นฝีมือของช่างไทยทำก็เป็นได้

เจดีย์ทรงเครื่องเริ่มลดรูปแบบอย่างน้อยน่าจะปลายสมัยภายใต้การปกครองของสยามและในสมัยแรกเริ่มที่พระตะบองอยู่ภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศส โดยมีพัฒนาการทางรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนไปจนสามารถเห็นได้ชัดเจนขึ้น ดังเช่น การลดชุดฐานสิงห์ และการหายไปของส่วนที่เป็นบัลลังก์ เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวน่าจะเกิดจากความเข้าใจผิดของช่างในสมัยนั้นก็เป็นได้ รูปแบบของ

เจดีย์ทรงเครื่องน่าจะเริ่มกลายเป็นรูปแบบของงานช่างท้องถิ่นนับตั้งแต่ยุคกลางที่เมืองพระตะบองอยู่ภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศส ซึ่งเกิดงานประดับรูปแบบใหม่ที่ช่างพระตะบองนำมาใช้คือ การเจาะช่องทั้ง 4 ด้านที่องค์ระฆังของเจดีย์ทรงเครื่อง และการลดรูปของเจดีย์เพิ่ม เช่น การไม่ทำหน้ากระดานรองรับองค์ระฆัง เป็นต้น ความเป็นงานช่างท้องถิ่นนี้จะปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดในสมัยปลายอาณานิคมฝรั่งเศส โดยสัดส่วนของเจดีย์ทรงเครื่องในขณะนั้นมีการลดรูปแบบมากที่สุด และรูปทรงโดยรวมมีลักษณะเป็นทรงสามเหลี่ยมเหมือนทรงกรวยนั่นเอง

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง “พุทธศิลป์เมืองพระตะบองในพุทธศตวรรษที่ 24-25” โดยมีศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

References

- Leksukhum, S. (2010). *Ngan Chang Kham Chang Boran : Sap Chang Lae Khokhit Kiaokap Ngan Chang Sin Thai*. [Craftsman Work, Ancient Technical Craftsmanship]. Bangkok: Fine Arts Department. (In Thai)
- Leng, S. (2017). *Figure 15 The decorative stupa at Vat KdolDaunTeav*.
- Leng, S. (2018). *Figure 16 The decorative stupa at Vat Keo*.
- Leng, S. (2018). *Figure 17 The indented corners stupa of King Neareay Reachea (Ang Eng)*.
- Leng, S. (2018). *Figure 18 The indented corners stupa at the north of Ubosotha of Wat Rakhang*.
- Leng, S. (2018). *Figure 19 The decorative stupa at the east of Ubosotha of Vat Kandal*.
- Leng, S. (2018). *Figure 20 The decorative stupa at the north of Vihara of Vat*.
- Leng, S. (2018). *Figure 21 The decorative stupa at the northeast of the Ubosotha of Vat SamraongKnong*.
- Leng, S. (2018). *Figure 22 The decorative stupa at the south-east of the Ubosotha of Vat SamraongKnong*.
- Leng, S. (2018). *Figure 23 The general decorative stupa at Vat Samraong Knong*.
- Leng, S. (2018). *Figure 24 The decorative stupa at Vat TaMem*.
- Leng, S. (2018). *Figure 25 The decorative stupa at Vat Ta RumDuol*.
- Leng, S. (2018). *The art of Ubosatha and Vihara in Battambang city, the kingdom of Cambodia, from the early 19th century to the mid of 20th century*. Master Thesis, M.A.in Art History, Graduate School, Silpakorn University. (In Thai)
- Leng, S. (2019). *Figure 26 The decorative stupa at the north of Vihara of Vat Preah Put Khousacha*.
- Phakdikham, S. (2013). *Khamen Samai Lang Phra Nakhon*. [Khmer During Post-Angkorien]. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Phakdikham, S. (2014). *Yut Thom Mankha Senthang Doenthap Thai-Khamen*. [Yutthamankha, Thai-Cambodian army route]. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Phakdikham, S. (2017). *ChaoPhraya Badin Thon De Cha Sing Singha Seni Samuhanayok Maethap Yai Phusamretratchakan Nai Songkhrum A Nam Sayam Yut*. [Chao Phraya Bodindecha (Sing Singhaseni) Somuhanayok, General, Regent in Anam-Siam War]. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Phetlertanan, T. (2015). *Wa Tha Sia Dindaen*. [Lost Territory Discourse]. Bangkok: Social Sciences and Humanities Textbook Project Foundation. (In Thai)

- Sailing, S. (2008). *Ngan Chang Samai Phra Nang Klao*. [Craftsman Work during the Phra Nang Klao era]. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Sailing, S. (2017). *Chedi Nai Prathet Thai : Rupbaep, Phatthanakan Lae Phalang Sattha*. [Stupa in Thailand: Forms, Developments, and Power of Faith]. Nonthaburi: Muang Boran. (In Thai)
- Salles, A. (1895). *Cambodge. Phnom-Penh. Pagode à côté de celle du Second Roi*. [Cambodia. Phnom Penh. Pagoda next to that of the Second King]. Retrieved April 2022, from Bibliothèque Nationale de France <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530132439/f1.item.r=Phnom-Penh> (In French)
- Tauch, C. (1994). *Battambang: during the time of the Lord Governor*. 2nd ed. Hawaii: East-West Center. (In Khmer)